

UOT: 811.1

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TÜRK MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİ

İsmayılova Mirvari Abbas qızı
ADPU, Türkoloji Mərkəz
professor, f.e.d.
Bakı, Azərbaycan
ismayilova.mirvari1960@gmail.com
orcid: 0000-0002-2085-544X

Xülasə

Ümummillə lider fenomenal şəxsiyyət Heydər Əliyevin 100 illik yubileyi ilində onun həyat və fəaliyyətinə bir daha nəzər saldıqda Ulu öndərin bütün varlığı ilə xalqına, dilinə, dininə, xalqın milli-mənəvi dəyərlərinə yüksək qiymət verməsi, Vətəninə, ümumilikdə türk dünyasına bağlılığı, sevgisi fəaliyyətinin bütün mərhələlərində müşahidə olunur. Heydər Əliyev üçün Azərbaycan xalqının tarixi kökləri, adət-ənənələri, milli-mənəvi dəyərləri müqəddəs və toxunulmaz idi. Məqalədə Heydər Əliyevi unikal şəxsiyyət edən şəxsi keyfiyyətləri - cəsarət və qətiyyəti, ən kritik vəziyyətdə düzgün qərar vermək bacarığı, Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərini qorumaq üçün atdığı cəsarətli addımlar, xalqın taleyüklü məsələlərinin həllində düzgün qərarlar verməsi, siyasi kolliziyalardan qalib çıxmaq məharəti, böyük strateq kimi maneələri etməsi, natiqlik istedadı və güclü iradəsi ilə böyük kütləni arxasınca aparmaq bacarığı, türk dünyasının birliyi üçün uzaqgörənliklə verdiyi qərarlar ictimai-siyasi fəaliyyətinin bütün dövrləri nəzərdən keçirilərk diqqətə çatdırılmışdır. Heydər Əliyevin siyasi-ideoloji fəaliyyəti yalnız Azərbaycanla məhdudlaşmayıb bütövlükdə türk dünyasını əhatə edir. Türk xalqlarının birliyini möhkəmləndirmək, mənəvi körpüləri qorumaq, milli kökə qayıdış, ortaq dəyərlərimizi birləşdirmək ulu öndərin fəaliyyətinin əsas məqsədlərindən idi. Heydər Əliyev türk dövlətləri ilə Rusiya arasındakı iqtisadi, siyasi, mədəni münasibətlərin inkişafına xüsusi əhəmiyyət verirdi, o hesab edirdi ki, Rusiya vətəndaşları olan türk xalqlarının milli özünüdərk, özünüifadə imkanlarının genişlənməsi türk dünyasının ümumi yüksəl iş strategiyasının başlıca istiqamətlərini təyin edir. Türk dünyası ədəbiyyatına, mədəni abidələrinə, ədəbi şəxsiyyətlərinə dəstək də bu strategiyanın tərkib hissəsi idi. Heydər Əliyev bu strategiyayı türk xalqlarını birləşdirən tarixi dəyər kimi qiymətləndirirdi.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, türk mənəvi dəyərləri, milli mentalitet, türk dünyasının birliyi strategiyası.

HEYDER ALIYEV AND TURKISH MORAL VALUES

İsmayılova Mirvari
Doctor of philological sciences, professor
ASPU, Turkology Center
Azerbaijan, Baku

Resume

On the 100th anniversary of National leader Heydar Aliyev, when we look back at his life and activities, we can observe the great leader's high appreciation for his people, language, religion, national-spiritual values of the people with all his being. At every stage of his activity, his devotion and love for his homeland and the Turkic world in general are reflected. For Heydar Aliyev, the historical roots, traditions, and national-spiritual values of the Azerbaijani people were sacred and inviolable. In the article, personal qualities that make Heydar Aliyev a unique personality - courage and determination, the ability to make the

right decision in the most critical situation, the courageous steps taken by the Azerbaijani people to protect their national and spiritual values, the ability to make the right decisions in solving the issues of the fate of his people, the ability to win political collisions, the ability to win political battles, as a strategist maneuver, his ability to lead a large crowd behind him with his oratorical talent and strong will, and the decisions he made with foresight, all periods of his socio-political activity on behalf of the unity of the Turkish world were examined and brought to attention. Heydar Aliyev's political-ideological activity is not limited to Azerbaijan but covers the entire Turkic world. Strengthening the unity of the Turkish nation, protecting spiritual bridges, returning to national roots, and uniting our common values were among the main goals of the great leader's activities. Heydar Aliyev paid special attention to the development of economic, political and cultural relations between the Turkic states and Russia. He believed that the expansion of the opportunities for national awareness and self-expression of the Turkic peoples who are citizens of Russia determined the main directions of the overall strategy of the Turkic world. Supporting the literature, cultural artifacts and literary figures of the Turkic world was also part of this strategy. Heydar Aliyev evaluated this strategy as a historical value that unites the Turkic peoples.

Keywords: Heydar Aliyev, Turkish morality, national mentality, unity strategy of the Turkic world

ГЕЙДАР АЛИЕВ И ТЮРКСКИЕ МОРАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ

**Исмаилова Мирвари Аббас кызы
Доктор филологических наук, профессор
АГПУ, Тюркологический Центр
Баку, Азербайджан**

Резюме

В 100-летний юбилей Общенационального лидера Гейдара Алиева, оглядываясь назад на его жизнь и деятельность, мы можем всем своим существом наблюдать высокую оценку великого лидера своему народу, языку, религии, национально-духовным ценностям народа. На каждом этапе его деятельности отражаются его преданность и любовь к своей Родине и тюркскому миру в целом. Для Гейдара Алиева исторические корни, традиции и национально-духовные ценности азербайджанского народа были священны и неприкосновенны. В статье рассматриваются личные качества, которые делают Гейдара Алиева уникальной личностью - мужество и решительность, способность принять правильное решение в самой критической ситуации, смелые шаги, предпринятые азербайджанским народом для защиты своих национальных и духовных ценностей, способность принимать правильные решения в решении вопросов судьбы своего народа, умение побеждать в политических столкновениях, умение побеждать в политических сражениях, как маневр стратега, его способность повести за собой большую толпу своим ораторским талантом и сильной волей, и решения, которые он принимал дальновидно, все периоды его общественно-политической деятельности во имя единства тюркского мира были изучены и доведены до сведения. Политико-идеологическая деятельность Гейдара Алиева не ограничивается Азербайджаном, а охватывает весь тюркский мир. Укрепление единства тюркского народа, защита духовных мостов, возвращение к национальным корням, объединение наших общих ценностей были среди основных целей деятельности великого лидера. Гейдар Алиев уделил особое внимание развитию экономических, политических и культурных связей между тюркскими государствами и Россией. Он считал, что расширение возможностей национального самосознания и самовыражения тюркских народов, являющихся гражданами России, определило основные направления общей стратегии тюркского мира. Поддержка литературы, культурных ценностей и литературных деятелей тюркского мира также была частью этой стратегии. Гейдар Алиев оценил эту стратегию как историческую ценность, объединяющую тюркские народы.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, тюркский мораль, национальный менталитет, стратегия единства тюркского мира.

Aktuallıq. Dünya tarixində cahanşümul rol oynamış türklərin bəşəriyyətə verdikləri töhfələr, türk fəthlərinin qalibiyyətlərinin sirri həmişə digər imperiyaları düşündürmüş, onların sirrini öyrənməyə çalışmışlar. Türk fəthlərinin qalibiyyətlərinin ən böyük sirri isə onların həyata baxış fəlsəfəsinin əsasında dayanan öz köklərinə, dəyərlərinə bağlılığı, birliyi, türk fəlsəfi düşüncəsi olmuşdur. Müasir dövrümüzdə də dünya liderləri sırasında türk ölkələrinin rəhbərləri öz çəkisinə görə seçilir, böyük aparıcı qüvvəyə malikdirlər. Bəşəri dəyərlər carçısı Nizami Gəncəvi həm də türkçülüyn təbliğatçısı idi. O hesab edirdi ki, türk hökmdarı ədalətli və xeyirxah olmalıdır, əgər ədalətsiz və zalımdırsa, deməli, o, türk deyil.

Annotasiya. Ümummillə lider Heydər Əliyevin 100 illik yubileyində onun həyat və fəaliyyətinə nəzər saldıqda Ulu öndərin bütün varlığı ilə xalqına, dilinə, dininə, xalqın milli mənəvi dəyərlərinə, vətəninə, ümumilikdə türk dünyasına sevgisi, bağlılığı, ədalətli olması müşahidə olunur.

Metod. Məqələdə tarixi müqayisəli, təsviri və qarşılaşdırma metodlarından istifadə edilmişdir.

Giriş. Heydər Əliyev üçün milli dəyər Azərbaycan xalqının tarixi kökləri, adət-ənənələri idi, bunların hamısı onun üçün müqəddəs, toxunulmaz idi. Milli dövlətçilik fəlsəfəsi və ideyasını qəlbində yaşadırdı o hər an.

Xalqın milli-mənəvi dəyərlərini yaşadan, millətin milliliyini saxlayan vacib şərtlərdən biri də onun dilidir. Milli ruhu qorumağın, inkişaf etdirməyin, yaşatmağın və yeni nəsillərə çatdırmağın ən yaxşı forması milli dövlətçilik, ana dilidir. Dövlət dilimizin “Azərbaycan dili” adlandırılmasında Heydər Əliyevin xüsusi rolu olmuşdur. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılması beynəlxalq hüququn bu yeni subyektinin dövlət dilinin təyini məsələsini də ortaya atmışdı. O zaman Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin «Azərbaycan türkcəsi», «türk» və ya «Azərbaycan dili» adlandırılması ətrafında çox ciddi mübahisələr gedirdi. Azərbaycan xalqının və dilinin adı Stalin represiyalarına qədər “türk” adını qoruyurdu. Bu mənada müstəqillik əldə etdikdən sonra dövlət dilimizi “türk dili” adlandırmaq bizim tarixi haqqımız və mənəvi borcumuz idi. Lakin yenicə öz müstəqilliyini əldə etmiş ölkənin belə bir addım atması dünya ictimaiyyətində bir çaşqınlıq yaratmışdı, ölkə daxilində də müəyyən proseslər gedirdi. Məsələnin ciddiliyini nəzərə alan dövlət rəhbərinin mütəxəssislərin iştirakı ilə keçirdiyi müzakirələrdən sonra xalq 1995-ci il noyabrın 12-də referendum yolu ilə dövlət dilimizin «Azərbaycan dili» olmasına tərəfdar oldu. H.Əliyevin Azərbaycan dilini dövlət səviyyəsində qoruması, çox gözəl danışması, böyük natiqlik məharəti Azərbaycanın müstəqillik dövründə dünya ölkələri sırasında öz yerini möhkəmlətməyə təkan verdi, xalqın taleyüklü məsələlərinin sülh yolu ilə həll olunmasında müsbət rol oynadı. H. Əliyevin natiqliyi böyük dərd içində olan xalqı dikəldərək öz mübarizəsini davam etdirməyə ruhlandırdı.

Hələ sovet dönəmində H.Əliyevin rəhbərliyi dövründə Azərbaycanın böyük yazıçıları öz əsərlərini, demək olar ki, yalnız ana dilində yazmış, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının aparıcı mətbuat orqanları «Azərbaycan», «Ulduz» jurnalları, «Qobustan» toplusu, «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti Azərbaycan dilində çıxmışdır. Azərbaycan dilinin tarixi ardıcılıqla araşdırılmış, çoxcildlik «Müasir Azərbaycan dili» kitabları yazılmış, Azərbaycan Dövlət mükafatına layiq görülmüş, Azərbaycan dilində kino və telefilmlərin çəkilişi ön plana çəkilmişdir. Xaqani, Nizami,

Nəsimi, Füzuli, Xətai və bir çox dahi mütəfəkkirlərimizin əsərlərinin akademik nəşrləri də həmin dövrün məhsuludur. 1970-ci ildə türk dünyası elm və mədəniyyətinin mərkəzini yenidən Bakıda formalaşdırmağa təşəbbüs göstərmiş, burada beynəlxalq “Sovet türkologiyası” elmi jurnalının nəşrə başlamasına nail olmuşdur. Azərbaycan dili dünyanın ən zəngin və qədim dillərindən biri sayılır. Müstəqillik illərində əlifbanın dəyişdirilməsi, yeni əlifbaya keçidlə bağlı qərarlar qəbul olunsada, bu qərarların yerinə yetirilməsi üçün lazımı şərait yox idi. Latın qrafikalı əlifbaya keçidlə bağlı qərar bu sahədə olan durğunluğu aradan götürdü. Azərbaycan dilinin 1995-ci ildə dövlət dili statusu alması, həyata keçirilən tədbirlər, dildən düzgün istifadəyə diqqət və nəzarətin artması, dövlət mətbuat vasitələrində, televiziya və radioda dilin normalarının qorunması ilə bağlı tələbkarlıq bütövlükdə dilə münasibəti dəyişdirməyə səbəb oldu. Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq aparıcı mövqeyi tamamilə təmin edildi, rəsmi məsələlərin yalnız ana dilində aparılması zərurətə çevrildi. Azərbaycanda təhsilin, elmin, ədəbiyyatın, ümumən mədəniyyətin inkişafı üçün dövlət maksimum şərait yaratdı, bu işə həm milli təfəkkürün, həm də onun ifadəsi olan milli ədəbi dilin daha da tərəqqi edib yüksəlməsinə təkan verir. 2002-ci ilin 30 sentyabrında Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev «Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun imzaladı. Bu qanunla dövlət dilinin işlənməsi, qorunması və inkişafı sahəsində dövlətin əsas vəzifələri müəyyənləşdirildi. Həmin vəzifələr bunları əhatə edir: 1) Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və bu qanunun tələblərinə uyğun olaraq dövlət dili ilə bağlı hüquq qaydalarının müəyyənləşdirilməsi; 2) dövlət dilinin tətbiqi işinə, bu dilin işlədilməsi və qorunması ilə bağlı qanunvericiliyin müddəalarına riayət olunmasının təmin edilməsi; 3) dövlət dilinin inkişaf proqramının hazırlanması və dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi; 4) dövlət dilinin saflığının qorunması, dilçilik elminin nəzəriyyəsi və praktikasının inkişafı üçün müvafiq şəraitin yaradılması və tədbirlərin həyata keçirilməsi; 5) dövlət dilinin işlənməsi üçün zəruri olan maddi bazanın yaradılması; 6) xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların Azərbaycan dilində təhsil almalarına, bu dildən sərbəst istifadə etmələrinə köməklik göstərilməsi. Azərbaycan dili təhsil sahəsində də yüksək səviyyədə tətbiqini tapdı, Azərbaycan dili dərsləklərin yazılmasında, radio və televiziya yayımlarının istifadə olunan dilə çevrildi. Dövlət dilinin xidmət sahələrində, reklam və elanlarda, xüsusi adlarda, inzibati ərazi, coğrafi obyektlərin adlarında, hüquq-mühafizə orqanlarında, Silahlı Qüvvələrdə, notariat fəaliyyətində, məhkəmə icraatında və inzibati xətlər üzrə icraatda, beynəlxalq yazışmalarda, vətəndaşların şəxsiyyətini təsdiq edən rəsmi və vahid nümunəli sənədlərdə, nəşriyyat işində, dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, hüquqi şəxslərin, onların nümayəndəliklərinin və filiallarının, idarələrinin adında işlədilməsi də qanunla təsbit olundu. “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” işə Azərbaycan Respublikası Prezidenti 18 iyun 2001-ci ildə fərman vermişdir. Şübhəsiz ki, Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi tətbiqi onun işlənmə sahələrini təyin etməyi, bu dildən istifadə olunmanın üsullarını, yollarını, habelə normalarını müəyyənləşdirməyi, eləcə də bu dildən istifadəyə nəzarət mexanizmini qurmağı, habelə dilin gələcək inkişaf perspektivlərini aydınlaşdırmağı zəruriləşdirdi. Dilin tətbiqinin kifayətqədər yüksək səviyyədə təşkili bu dildən istifadə qaydalarının yaradılması, dilin normalarının yenidən işlənilməsinə salınmasını tələb edir. Bütün bu məsələlər həm də tətbiqi dilçiliklə bağlıdır. Azərbaycanda dilçilik elmi böyük inkişaf yolu keçmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, artıq dilimiz tətbiqi ilə bağlı məsələlərin elmi cəhətdən kompleks şəkildə öyrənilməsi üzrə xeyli iş görülmüşdür. Bu məsələdə Azərbaycan dilinin dövlət səviyyəsində qorunması, Azərbaycan dili ilə bağlı fərman və sərəncamlar, görülməli tədbirlər məsələyə dövlət səviyyəsində nə qədər ciddi

yanaşıldığıнын göstəricisidir. Ümumiyyətlə, H.Əliyev fəaliyyətinin bütün dövrlərində Azərbaycan dilinə sevgisini və qayğısını nümayiş etdirmişdi

Azərbaycan xalqı çox qədim milli bayramı olan Novruz tarixin ağır sınaqlarından keçirərək milli mənəvi dəyəri kimi bu günədək qoruyub saxlamışdır. Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının milli bayramı olan Novruz çox sevirdi. O, Novruz milli birlik bayramı adlandırırdı, çox qədimlərdən xalqın həyat tərzini, düşüncəsi və fəlsəfəsini özündə əks etdirən bayram kimi səciyyələndirirdi: Novruz bizim ən qədim milli bayramımızdır, o xalq bayramıdır. Xalqımız çoxəsrlik tarixində bütün sınaqlardan keçib, tariximizin ağır, çətin dövrləri olub. İnsanlar ağır günlər, çətin illər yaşayıblar. Ancaq bunlara baxmayaraq Novruz bayramını heç kəs, heç vaxt unutmayıb, əksinə Novruz bayramı insanları, xalqımızı həmişə sevindirib, ən çətin anlarda, ən ağır günlərdə onlarda xoş, nikbin əhval-ruhiyyə yaradıb, ona görə də bu bayram hər bir azərbaycanlı üçün əziz bayramdır, eyni zamanda hər bir şəxsin qəlbinin bayramıdır, hər bir ailənin bayramıdır.

Heydər Əliyev üçün dinimiz, etiqadımız çox önəmli idi. O İslam dinini çox sevirdi, onun qorunması üçün hər şey edirdi. Sovet dövründə Gəncədən bir dəstə kommunist Moskvaya siyasi büroya məktub yazır ki, nə qədər İmamzadə var, biz kommunist ideologiyasını apara bilmirik. Moskvadan üç nümayəndə İmamzadə ziyarət gahının təmiri adı ilə bağlanması, sonra isə məhv edilməsi üçün Bakıya gəlir. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə SSRİ -də yeganə müqəddəs yer kimi İmamzadə dövlət səviyyəsində qorunması üçün qeydiyyatdan keçirilir. Müstəqillik dövründə Heydər Əliyev hakimiyyətinin ilk illərində Məkkəyə gedərkən Şeyxülislam yolda ona namaz qılmağı öyrətmək istəyirdi. Namaz qılaraq necə əyilib durmağı, əlhəmdullah, qülfüallahın necə oxunduğunu, sübhanallahın necə deyildiyini göstərir. Heydər Əliyev ona baxır, diqqətlə dinləyirdi. Sonra özü namaz qılır. Hacı Allahşükür Paşazadə onun namazı bildiyini görür və soruşur ki, Siz namaz qılmağı hardan öyrənmişiz? Heydər Əliyev: əmim uşaqlıqda əlimdən tutub məni məscidə aparardı və mən mənbərin dibində oturub onunla birlikdə namaz qıldım, -deyir. O “Allah yolunda hamımız bir olaq” şüarını əməlləri ilə sübut edirdi. Heydər Əliyev hesab edirdi ki, Azərbaycan xalqının heç bir dəyəri itməməlidir və onların hər biri uğrunda mübarizə edirdi, məqsəd dəyərləri xalqa qaytarmaq, yaşatmaq idi. Bibiheybət məscidinin bərpa edilməsi də buna əməli sübutdur.

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının ən gözəl keyfiyyətlərini özündə aşlamış unikal bir şəxsiyyət idi Heydər Əliyev SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin I müavini vəzifəsində olarkən (bu zaman 20 nazirlik onun kurasiyasında idi) ölkənin hər yerində baş verən qlobal faciəli hadisələri araşdırmaq ona tapşırılırdı. O isə hərtərəfli peşəkar hazırlığı ilə hər zaman SSRİ-nin nüfuzunu xilas edirdi. O dövrün ən nəhəng logistika layihəsi, elə müasir dövrümüzdə də ən çətin layihə və obyekt hesab edilən BAM-ın tikintisində göstərdiyi yüksək peşəkarlıq və qətiyyət bu nəhəng layihənin xilasını oldu. Layihənin SSRİ-yə gətirdiyi dividendlər indi də xatırlanır. Heydər Əliyev ona tapşırılan, onun kurasiyasında olan işlərə ciddi yanaşır, məsələn şəxsən yerində həll etməyə üstünlük verirdi. Severomuysk tunelinin tikintisində yaranan maneənin aradan qaldırılması üçün qadağalara və böyük təhlükəyə baxmayaraq (tunelinin üstündəki 1200 metr hündürlüyündə olan dağ, mürəkkəb tektonik şəraiti, yüksək seysmika, çətin geologiyanı bilərək) suyun dizə, sonra isə qurşağa çatdığı tuneli piyada qət edərək vəziyyəti şəxsən öyrənmiş, vaxtında başa çatdırılması üçün verdiyi həlledici qərarlar (tuneldən yan keçərək) BAM-ın tikintisini sürətləndirmişdi, tunelin tikintisi isə yalnız 15 il sonra başa çatdırılmışdı. Bugünkü Rusiyanın iqtisadiyyatına BAM-ın verdiyi töhfə çox böyükdür. BAM Sakit okean regionu ilə Avropa ölkələri arasında ən qısa yoldur

və bu yol çox zəngin faydalı qazıntıların (Mendeleev cədvəlinin bütün elementlərini əhatə edən) olduğu ərazilərdən keçir. O, BAM-ın tikintisində işləyən azərbaycanlılarla xüsusi görüşür, onların qayğıları, problemləri ilə maraqlanır, lakin BAM-ın tikintisində iştirak edən digər xalqların nümayəndələrindən də köməyini əsirgəmir. Bu onun ədalətli, insanlara nəcib münasibətinin göstəricisi idi, daxilən zəngin insan, türk, islam mənəvi dəyərlərinə hörmət edən rəhbər başqa cür ola bilməzdi.

Heydər Əliyev elə bir şəxsiyyət idi ki, Azərbaycan xalqına xas olan bütün nəcib, milli mənəvi keyfiyyətlər onda cəmlənmişdi. Heydər Əliyev Moskvada tutduğu yüksək vəzifəsindən təqaüdə göndərilərkən tabeliyində olan bütün işçilərini toplayaraq onlarla vidalaşmış, birgə işlədikləri dövrdə səmərəli işlərinə görə onlara təşəkkür etmişdi. Onun tutduğu yüksək vəzifəsinə baxmayaraq insanlara belə səmimi münasibəti yüksək dairələr üçün çox gözlənilməz idi, əslində isə öz kökünə bağlı, milli mənəvi keyfiyyətlərə malik nəcib bir azərbaycanlının şəxsi nümunəsi idi.

Azərbaycan xalqının milli mənəvi dəyərlərindən biri də onun qeyri-adi qonaqpərvərliyi, özünəməxsus zəngin süfrə mədəniyyəti, çay dəsgahıdır. 1996-cı ildə Bakıda olan Barış Manço konsertdə çıxışından sonra Heydər Əliyevlə görüşündə onunla qeyri-rəsmi söhbət etmək istədiyini bildirir və Ulu öndərlə TRT-də yayımlanan “7-dən 77-yə” proqramında həmsöhbət olur. Barış Mançonun “Ailə” proqramının çəkilişinin sonunda Heydər Əliyev TRT əməkdaşlarını çay süfrəsinə dəvət edir. Çay süfrəsindən aldığı təəssüratları B.Manço belə təsvir edir: Çay süfrəsi deyib keçməyəkdir. Çay süfrəsi o qədər zəngin və zövqlə bəzədilmişdi ki, TRT əməkdaşlarının diqqətini çəkir. Onlar süfrədə hər cür naz-nemətin, şirniyyatların olmasını qeyd edirlər. Heydər Əliyev milli mentalitetə xas bu xüsusiyyəti belə izah edir: Şirniyyat mütləq olmalıdır, amma şirniyyat olsa da, olmasa da çay mütləq olmalıdır. Heydər Əliyev haqqında olan bu proqram yalnız Azərbaycan və Türkiyədə deyil, bütün Türk dünyasında marağa səbəb olmuşdur. B.Manço Heydər Əliyev haqqında demişdir: “Siz bu gün həqiqi bir Azərbaycan liderisiz, amma dünyanın başqa bir yerində doğulsaydınız, mütləq orda da lider olardınız, Amerikada doğulsaydınız Ağ evdə Siz oturardınız”. Heydər Əliyevlə çox sıx dostluq əlaqələri olan Türkiyə Prezidenti Süleyman Dəmirəl isə “Azərbaycan Prezidenti, qardaşım Heydər Əliyev” adlı məqaləsində (2003-cü il) onun haqqında belə deyirdi: Çörçilin 1940-cı, Ruzveltin 1942-ci, Adenaurun 1946-cı, De Qollun 1958-ci ildə gördükləri işləri Heydər Əliyev 1993-cü ildə gördü.

Ulu öndər Heydər Əliyev Türk dünyasının birliyi strategiyasını ictimai-siyasi fəaliyyətinin prioritet sahəsi hesab edir, bu sahədə uzaqgörənliklə cəsarətli addımlar atırdı. Ona görə Heydər Əliyevin siyasi-ideoloji fəaliyyəti Azərbaycanla məhdudlaşmayıb bütövlükdə türk dünyasını əhatə edirdi. Türk xalqlarının birliyini möhkəmləndirmək, mənəvi körpüləri qorumaq, milli kökə qayıdış, ortaq dəyərlərimizi birləşdirmək ulu öndərin türk dünyasının birliyi strategiyasının tərkib hissəsi idi.

H.Əliyev Türkiyə Cümhuriyyəti ilə əlaqələrə xüsusi fikir verirdi. Bizim tariximiz bir, dilimiz bir, dinimiz birdir. “Azərbaycanlıların qəlbində Türkiyənin xüsusi yeri var”. O, qardaş ölkənin qurucusu M.K.Atatürkü dünyada XX əsrin ən böyük şəxsiyyətlərindən biri adlandırır. 2001-ci ildə Heydər Əliyevin sərəncamı ilə böyük Mustafa Kamalın irsini öyrənmək və təbliğ etmək məqsədi ilə Bakıda Atatürk Mərkəzi yaradılmışdır.

Heydər Əliyev Türk dövlət başçıları N.Nazarbayev, İ.Kərimov, S.Niyazov, Ə.Akayev ilə görüşlərində, münasibətlərin qurulmasında öz ağısaqqallıq missiyasını, türk dünyasının lideri vəzifəsini həmişə məharətlə yerinə yetirmişdir.

Heydər Əliyev Azərbaycanın türk dünyası, xüsusilə müstəqil türk dövlətləri ilə əlaqələrinin müfəssəl proqramını vermişdir ki, buraya əsasən aşağıdakılar daxildir:

— Azərbaycanın iqtisadi, siyasi, ictimai problemlərinin həllində türk dünyasının imkanlarından istifadə etmək;

— türk dünyasının qüvvələrini birləşdirmək, hər hansı türk dövlətinin (xüsusilə beynəlxalq) problemlərinin həllində türk dünyasının birgə hərəkətini təmin etmək;

— türk dünyasının beynəlxalq nüfuzunun daha da gücləndirilməsinə çalışmaq və bunun üçün hər bir müstəqil türk dövlətinin imkanlarından yararlanmaq və s.

Heydər Əliyev İstanbulda İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının 2-ci görüşünün iştirakçılarna 5 iyul 1993-cü il tarixli müraciətində demişdi: “İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı ölkələrinin — Türkiyənin, İranın, Pakistanın, Əfqanıstanın, Qazaxıstanın, Özbəkistanın, Türkmənistanın, Qırğızıstanın, Tacikistanın, Azərbaycanın istifadə edilməmiş zəngin təbii sərvətləri, mineral ehtiyatları vardır. Onlardan birgə istifadə olunması əsl müsəlman intibahına çevriləcək, bütün bəşəriyyətin inkişafına töhfə verəcəkdir. Bu müraciətdə türkçülük düşüncəsinin ən azı üç tarixi əlaməti əks olunur:

- 1) ayrı-ayrı türk dövlətlərinin müstəqilliyinin müdafiə olunması;
- 2) türk (və ümumən müsəlman) dünyasının birliyinə çalışılması;
- 3) həmin birliyin dünyada harmoniya yaradılmasına xidmət etməsi ideyasının müdafiəsi.

Heydər Əliyev uzaqgörən, qətiyyətli, lakin, eyni zamanda, səbrli, hadisəni mahiyyətdən, təsadüfi zərurətdən ustalıqla ayıran dövlət xadimi idi. O göstərirdi ki, Mərkəzi Asiya türklərinin Türkiyəyə, oradan da Qərbi Avropaya yolunun ən kəsəsi Azərbaycandan keçir. Şimal-Qərbdən və Cənub-Qərbdən keçən yollar, əslində, tarixi-ənənəvi İpək yolundan çıxmaq deməkdir. Türk dünyası Türküstandan, Mərkəzi Asiyadan çox genişdir: Heydər Əliyev türk dövlətləriylə Rusiya arasındakı iqtisadi, siyasi, mədəni münasibətlərin inkişafına əhəmiyyət verirdi. O deyirdi: Yakutiya, Sibir türkləri var; Volqaboyu türkləri — tatarlar, başqırdlar, çuvaşlar var; Şimali Qafqaz türkləri var... Onların hamısı sovet dövründən keçmişlər, indi isə Rusiyanın vətəndaşlarıdır. Rusiya türklərinin milli özünüdərk, özünüifadə imkanlarının genişlənməsinə türk dünyasının ümumi yüksəliş strategiyası kimi baxılmalıdır.

Heydər Əliyev türk xalqlarının mədəni abidələrini ümumi mədəni sərvət, maddi irs, xalqlarımızı birləşdirən tarixi dəyər kimi qiymətləndirir, böyük türk ədiblərinin, şəxsiyyətlərinin yubiley mərasimlərində yaxından iştirak edirdi. Belə yubiley tədbirlərini keçirməklə biz nümayiş etdiririk ki, İbn-Sinanın, Nizaminin, Nəvainin, Yunis İmrənin, Füzulinin, Məhdimqulunun, Mahmud Kaşğarlının, Abayın, bir çox başqa dahilərimizin yaradıcılığı, "Kitabi-Dədə Qorqud", "Manas", "Alpamış" kimi ölməz dastanlarımız bütün bəşəriyyətin mədəni sərvətidir”, - deyər Heydər Əliyev “Kitabi-Dədə Qorqud”eposun 1300 illiyi münasibətilə türkdilli dövlət başçıların Bakıda keçirilən VI zirvə görüşündə bildirmişdi. Ümummili lider göstərirdi ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyinin keçirilməsi böyük siyasi əhəmiyyət daşıyır. Ulu öndər Heydər Əliyev 1999-cu ildə bu möhtəşəm dastanın 1300 illik yubiley komissiyasının iclasında təkidlə qeyd edirdi: “Əgər nəzərə alsaq ki, bizə düşmən olan erməni millətçiləri daim təbliğ edirlər ki, ”bunlar köçəri xalqdır, onların keçmişi olmayıbdir”, əgər xalqımızın keçmişinə dair mənfə təbliğatı nəzərə alsaq bu tədbirlərimizin nə qədər əhəmiyyəti olduğunu görürük. Azərbaycanın tarixində indiyədək keçirilmiş bütün yubiley mərasimlərindən “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının yubileyi hamısından əhəmiyyətlidir. Bu, bizim tariximizin, mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın qədimliyini, eyni zamanda tarixi köklərimizin 1300 il bundan əvvəlki dövründə xalqımızın böyük

bir eposu olduğunu göstərir. "Dədə Qorqud" dastanı bizi bu gün eyni zamanda birləşdirir, bir-birimizə yaxınlaşdırır. "Dədə Qorqud" həm Azərbaycanın, həm bütün türk dünyasının dastanıdır".

Heydər Əliyev məharətli natiq, güclü strateq idi. Məhz bu iki cəhət ona geniş kütləni öz arxasınca aparmağa kömək edirdi. O, insanlarla ünsiyyət qurmağı sevirdi, onların dilində danışmağı bacarırdı, bütün informasiyaları birbaşa xalqdan almağa üstünlük verirdi. Bu H.Əliyevə xalqın həyat nəbzini duymaq üçün çox lazım idi. Ümummilli lider xalqın enerjisini, nə düşündüyünü birbaşa xalqdan öyrənirdi, bu enerji və informasiyalardan qidalanırdı, bəhrələnirdi. Buna görə informasiyaları, xalqın nə istədiyini, onun psixoloji durumunu heç bir hesabat, məlumatdan yox, birbaşa xalqdan alırdı. O planlaşdırılmayan yerdə maşını saxlatdıraraq xalqın içinə gedər, saatlarla insanlarla söhbət edərdi. Onun güclü strateq kimi bütün siyasi kolliziyalardan qalib kimi çıxmasının, qələbələrinin bir səbəbi də daima xalqla olması, xalqla onun dilində danışması idi. Heydər Əliyev insanlarla özü arasında maneə qoymazdı. Ona görə xalq onu sevirdi, istənilən vaxt onun çağırışına səs verirdi. Onu güclü, məğlubedilməz edən həm də bu idi.

Onun türk dünyasını bağlayan, orta q keçmişdən müştərək gələcəyə aparan layihələri isə türk dünyasını bağlayan kəmərdi. Türkiyə «Əsrin müqaviləsi»nin mühüm iştirakçılarından biri olmasında Heydər Əliyevin rolu böyükdür. Azərbaycan xarici neft şirkətləri ilə ilk müqaviləni ("Azəri-Çıraq-Günəşli") imzalayanda Türkiyənin payı (TPAO şirkəti) cüzi - 1,75 faiz idi. Bunun səbəbi türk şirkətinin danışıqlara gec qoşulması idi. Heydər Əliyev Azərbaycanın layihədəki payı hesabına Türkiyəyə əlavə 5 faiz ayrılmasına qərar verdi. «Şahdəniz» layihəsində Türkiyəyə daha yüksək - 9 faiz pay ayrıldı. Ümumilikdə Azərbaycanın ayrı-ayrı neft-qaz layihələrində Türkiyə 35 faiz pay əldə etmişdir. Heydər Əliyevin bu tərəfdaşlığa verdiyi ən böyük töhfə isə əsas ixrac neft kəmərinin Bakı-Tbilisi-Ceyhanın Türkiyə üzərindən dünyaya açılması oldu. Heydər Əliyevin mürəkkəb geosiyasi şəraitdə, dünya gücləri və neft nəhəngləri ilə (konsorsiumda 11 xarici neft şirkəti var) gərgin danışıqlarda nümayiş etdirdiyi çevik diplomatiya hesabına Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstanın dövlət başçıları və layihəyə dəstək verən ABŞ rəhbəri Bill Klintonla yanaşı, Qazaxıstanın bu layihəyə qoşulmasında mühüm rolu oldu. 2002-ci ildə boru xəttinin təməli atıldı və *beləliklə*, üç dənizin (Xəzər, Qara və Aralıq dənizləri) əfsanəsi gerçək oldu. Daha sonra Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz xətti istifadəyə verildi. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti isə Avropa-Asiya nəqliyyat dəhlizinə tarixi töhfə olacaq.

Türk dünyası ədəbiyyatına, ədəbi şəxsiyyətlərinə dəstək həmişə ulu öndərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Türk dünyasının tanınmış simaları Çingiz Aytmatov, Oljas Süleymenovun yaradıcılığına maraq göstərmiş, onlarla dəfələrlə görüşmüş, səmimi söhbət etmiş, dövlət mükafatları ilə təltif etmişdir.

Nəticə. XXI əsr Türk Dünyası əsridir. 44 günlük Vətən müharibəsinin nəticələri, artıq Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün tam təmin olunması Türk Dövlətləri Təşkilatının fəaliyyətləri, türk xalqlarının mədəni-iqtisadi və hərbi-siyasi əməkdaşlığının genişlənməsi ulu öndərin türk dünyasının gələcəyi haqqındakı arzularının həyata keçdiyini göstərir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev Türk Dövlətləri Təşkilatının keçmiş baş katibi Bağdat Amreyevi qəbul edərkən bildirmişdir ki, "Türk dünyası Dövlətləri milli dövlətlər cərcivəsində artıq birləşiblər". Bu gün Azərbaycanla qardaş Türkiyə, eləcə də Türk Dövlətləri Təşkilatına üzv olan dost ölkələr arasında gündən-günə genişlənən əlaqələr türk dünyasında yeni eranın başladığını göstərir. Həqiqətən də XXI əsr Türk Dünyası əsri olacaqdır!

İstifadə olunmuş ədəbiyyat və mənbələr

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident kitabxanası, Heydər Əliyev. Elektron Sənədlər Toplusu
2. M.İsmaylova. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. I cild, Dərslik, Bakı, ADPU, 2016
3. Etibar Babayev, Barış körpüsü, Bakı 2018
4. Heydər Əliyev-Əsrin Müqaviləsi, <https://azerbaijan.az/related-information/132>
5. Türk birliyinin strategiyası. Xalq qəzeti, iyul, 2009
6. <https://lib.aliyevheritage.org/tk/4610295.html>
7. <https://lib.aliyevheritage.org/tk/3181603.html>
8. <https://lib.aliyevheritage.org/tk/8449539.html>

02. 11. 2023

17. 11. 2023